

2. Тищенко В. В. Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ: Монография. — О.: Юрид. л-ра, 2002. — 360 с.
3. Христенко В. Е. Психология жертвы: Учеб. пособие. — Х.: Консул, 2001. — 256 с.
4. Прикладная юридическая психология: Учеб. пособие для вузов / Под ред. А. М. Столярско. — М.: ЮПИТИ-ДАПА, 2001. — 639 с.
5. Конфликтология: Учеб. для вузов. — М.: ЮПИТИ, 2002. — 551 с.
6. Завыкин В. Г., Зайцев Е. В. Конфликтная личность в конфликтном противоборстве. — М.: Правительство Москвы. Моск. ком. по образованию, 1998. — 149 с.
7. Психологический словарь / Под ред. В. В. Давыдова, А. В. Запорожца, Б. Ф. Ломова. — М.: Педагогика, 1983. — 448 с.
8. Барлачук Л. Ф., Коржова Е. Ю. Психология жизненных ситуаций. — М., 1998. — 263 с.
9. Андреев В. И. Конфликтология. — М.: Пар. образование, 1995. — 128 с.

УДК 343.982.4

Р. В. Комісарчук

**КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДОКУМЕНТІВ
ЯК ОКРЕМОГО ЕЛЕМЕНТА СЛІДОВОЇ КАРТИНИ ЗЛОЧИНІВ,
ЯКІ ПОСЯГАЮТЬ ПРОТИ ПОРЯДКУ ПРИВАТИЗАЦІЇ
ДЕРЖАВНОГО ТА КОМУНАЛЬНОГО МАЙНА**

Аналіз судово-слідчої практики у справах про вчинення злочинів у сфері приватизації показує, що у великій кількості справ цієї категорії до порушення кримінальної справи була проведена попередня перевірка. Встановлення даних, що містяться в матеріалах перевірки та вказують на наявність ознак злочину, являє собою виявлення юридично значимих відомостей, що дають підставу висунути версію кваліфікації злочинного діяння відповідно до вимог кримінального законодавства. У ході попередньої перевірки виконувалися такі заходи: одержання пояснень — 100 %; витребування документів — 67 %; вилучення документів — 76 %.

Відомо, що ми не сприймаємо те, що не приготувались відкрити. Тому критерієм готовності учасників розслідування до криміналістичного аналізу інформації, що знаходить свій прояв у слідах, служить наявність в них емпіричної бази (минулого досвіду) у вигляді слідових картин. Сліди можуть бути матеріальні (наслідки злочину, зміни об'єкта) та ідеальні (сліди пам'яті).

Слідова картина фактів незаконної приватизації державного та комунального майна залежить від способу її вчинення та особи злочинця. Для посадових осіб ознаки злочину завуальовані в документах, а для сторонніх осіб в слідах — відображення засобів його вчинення. Сліди, як правило, очевидні, тому очевидні й ознаки злочину. В документах ознаки злочину не завжди очевидні й потребують спеціальних досліджень. Отже, слідову картину незаконної приватизації майна становлять: предмети — речові докази, в тому числі документи — речові докази різного виду і призначення (приватизаційні документи): а) документи, які згідно з законодавством подаються разом із заявою про приватизацію до органу приватизації; б) приватизаційні документи залеж-

но від способу здійснення незаконної приватизації (наприклад, безпідставна відмова посадових осіб державних органів приватизації, органів державної влади та управління у прийнятті заяви про приватизацію, порушення строків її розгляду).

Ідеальні сліди, які можуть бути отримані з пам'яті свідків: фізичних та службових осіб, засновників чи власників юридичної особи — покупця об'єктів приватизації (включаючи представників і посередників), слідчим.

Як показала практика, особливістю злочинів у сфері приватизації виступає слідова картина їх кримінальної діяльності, що залишає свій прояв у документах. Слідчий, з урахуванням дослідчих ситуацій у даній категорії справ, що склалися при проведенні процесуальних перевірочних дій (ст. 97 КПК), скористався своїм правом на витребування відповідних документів у 95 % випадків.

При розслідуванні злочинів у сфері приватизації документи є важливим, можна сказати, основним джерелом інформації: про способи підготовки до злочинної акції; кримінальні технології злочину і приховування його слідів; соціально-кримінальний склад ОЗГ/Ф; оборот кримінальних фінансових коштів, їх легалізацію (як в Україні, так і за її межами).

Базовим аспектом розглянутого питання є загальноюридичне визначення поняття документа. З цієї категорією можна зустрітися у будь-якій галузі права. Узагальнюючий аналіз сукупності кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за незаконні дії з документами, дозволяє вважати документом (лат. *documentum* — свідчення, доказ) матеріальний об'єкт, на якому з допомогою знаків, символів та інших елементів природної чи штучної мови зафіксовані відомості про факти, що мають юридичне значення.

Під визначення поняття «документ» підпадають рукописні, машинописні, фото-, кінодокументи, аудіо- та відеозаписи.

Комп'ютеризація, що супроводжується виникненням нового типу документів, способів їх обробки та обігу, виявила потребу перегляду та уточнення поняття «документ», розширення його обсягу за рахунок документів нового типу — виконаних на електронних носіях. Отже, самостійним типом документів варто визнати комп'ютерний запис, що відповідає вимогам електронного документа, який прирівнюється до письмових, а також предмет, з допомогою якого запис фіксується (магнітний диск) [1, 109].

До числа поширених способів приховування слідів злочину у сфері приватизації належать матеріальна і інтелектуальна фальсифікації документів, їх знищення. У зв'язку з цим вважаємо, що ознайомлення з документами і їх витребування при проведенні дослідчої перевірки заяв, повідомлень, іншої інформації про злочини у сфері приватизації слід відносити до числа першочергових перевірочних дій.

З урахуванням конкретної дослідчої ситуації слідчий може: а) ознайомитися з документами самостійно на місці їх знаходження на підприємстві, в банку, фінансових органах і т. д.; б) одержати попередню консультацію фахівців і витребувати необхідні документи для подальшої перевірки інформації про

злочин; в) ознайомитися з документами на місці з участю фахівців; г) витребувати необхідні документи.

Слід зазначити, що витребування документів — це процесуальна перевірна дія, а ознайомлення — непроцесуальна перевірна дія [2, 77]. Вказані перевірені дії не повинні підміняти собою проведення виїмки, огляду та дослідження документів при проведенні розслідування. Отже, способами збирання документів як джерел доказової інформації у рамках загальної криміналістичної операції «документ» є виїмка, обшук, огляд, надання документів фізичними та юридичними особами за власною ініціативою або на вимогу органів розслідування.

Документ як найпоширеніше джерело інформації про подію злочину несе інформаційне навантаження різними своїми об'єктивними властивостями. В одному випадку він щось доводить своїм змістом, в іншому — доказова інформація міститься у зовнішньому вигляді, формі та розмірі документа, а іноді він важливий обставинами свого виявлення.

Документ відрізняється від інших матеріальних джерел доказів змістом пов'язаної з ним інформації, що вимагає для її розшифрування використання спеціальних криміналістичних та інших знань (природничих, технічних, математичних, економічних тощо), без чого практично неможливо оцінити дані, які несуть різні документи [3].

На наш погляд, дослідження документів включає комплекс процесуальних і непроцесуальних дій, що дозволяють слідчому виявити механізм відображення злочинних дій в облікових документах, визначити виробничі ділянки, фінансово-економічні, господарські операції, які були використані злочинцями, висунути версії про способи вчинення злочину у сфері приватизації, можливих співучасників, їх зв'язки.

Документальні джерела інформації про обставини події злочину у сфері приватизації утворюють певну систему, що дозволяє їх згрупувати в окремі групи, групи — в підгрупи, визначити інформаційний зміст, місця їх знаходження, а саме:

- 1) організаційно-правові;
- 2) установчі;
- 3) регламентуючі;
- 4) розпорядчі;
- 5) бухгалтерські (облікові);
- 6) документи, що відображають фінансові операції;
- 7) цінні папери;
- 8) приватизаційні;
- 9) документи, що відображають виробничо-господарські операції;
- 10) договірні;
- 11) документи з обліку кадрів;
- 12) документи контролюючих та інших державних органів;
- 13) документи правоохоронних і виконавчих органів влади;
- 14) електронні документи;

15) «чорнові» документи;

16) особисті документи.

Дослідження якої-небудь групи або всієї системи документів пов'язане з видом конкретного злочину і слідчою ситуацією, що складається на певному етапі розслідування.

Слід відзначити, що документи, підтверджуючі: а) факт створення суб'єкта підприємницької діяльності; б) проведення виробничої, фінансової операції суб'єкта господарської діяльності; в) характер виробничо-господарських, фінансово-економічних операцій і їх відповідність Статуту; г) невідповідність документів фактичному стану справ; д) безпосередніх їх виконавців, як засоби по їх криміналістичному дослідженню повинні використовуватися в комплексі [4; 5; 6].

Зокрема, до криміналістичного дослідження належить особисте ознайомлення з документами, самостійне або за допомогою фахівців. Це може бути як непроцесуальне (розвідувальне) ознайомлення, так і слідчий огляд; вивчення документів на підприємстві і в різних організаціях, пов'язаних з ним в тому або іншому ступені, наприклад з банківськими документами — в банку; із Статутом і рішенням про реєстрацію — в районній адміністрації; а також з документами, що знаходяться в податковій інспекції, у контрагентів і т. п.; проведення документальної ревізії на вимогу слідчого; допити та інші слідчі дії з участю обізнаних осіб, причетних до операцій, які оформлені документами, або брали участь в складанні документів; проведення різних експертиз по документах; проведення оперативно-розшукових дій органами дізнання за дорученням слідчого.

Приватизаційні документи використовуються в злочинній діяльності при незаконній приватизації державного, комунального майна, незаконних дій відносно приватизаційних паперів, розкрадань державного або комунального майна під виглядом законної приватизації. Тому, з практичних позицій, доцільним є приватизаційні документи підрозділити на чотири підгрупи.

Перша підгрупа — це нормативно-правові акти, що регламентують порядок проведення приватизації державного, комунального майна. До них належать: закони, укази Президента, рішення уряду, рішення Фонду державного майна України, місцевих органів влади і управління.

Друга підгрупа включає документи, що відображають незаконні дії з приватизаційними паперами (приватизаційні сертифікати, чеки і т.д.).

До третьої підгрупи належать документи, що відображають незаконну приватизацію державного, комунального майна. Зокрема, інвентаризаційні описи із заниженою балансовою вартістю державного майна підприємства, що приватизується; інвентаризаційні описи оцінки підприємств торгівлі, сфери послуг з їх залишкової вартості; договори оренди, якими передбачений залік орендної платні за придбане майно у власність; підлягаючі зберіганню записки, по яких майно, придбане до приватизації, передано на зберігання в підприємства іншого профілю, іншої галузевої приналежності з метою його приховування; акти: про виконання фіктивних обсягів робіт, надання фіктивних послуг, занижену

балансову вартість підприємств при продажу їх по конкурсу для «свого» покупця; підроблені акти про вартість майна підприємства, що приватизується; підроблені акти, рішення відповідних державних органів про приватизацію майна, яке не підлягає приватизації; договори купівлі-продажу приватизаційних паперів з особами, що не є їх власниками; операції про купівлю, розміщення, інші операції з приватизаційними документами без відповідного дозволу власника; декларація про джерело походження коштів, за які приватизується державне, комунальне майно або підприємство; підроблені документи, що стосуються проведення приватизаційних аукціонів, конкурсів, зокрема заяви на участь в аукціоні; перелік об'єктів, що підлягають приватизації і виставлених на аукціоні; протоколи аукціонів, з вказівкою осіб, допущених до участі, стартової і продажної ціни, переможця аукціону; протоколи конкурсу (по аналогії з протоколами аукціонів); платіжні документи про оплату вартості майна, придбаного в результаті проведення приватизаційних аукціонів, конкурсів; інвентаризаційні описи оцінки основних засобів, в яких вказані не всі засоби, а тільки їх частина; акти про списання технічного устаткування, верстатів, механізмів, автотранспорту, інших матеріальних цінностей без експертної оцінки або іншого порушення чинного порядку списання; договори оренди, в яких навмисно неправильно вказана вартість оборотних коштів; інвентаризаційні описи, в яких навмисно не були включені нематеріальні активи, що знаходяться на балансі підприємства; приватизаційні майнові сертифікати, чеки і ін.

До четвертої підгрупи ми пропонуємо віднести документи, які відображали процедуру проведення приватизації майна підприємств державної, комунальної власності, а також фактично використовувалися злочинцями для завуальованих розкрадань майна вказаних підприємств, це: протоколи зборів засновників, рішення, заяви, статутні довідки і т.п.; договори, необхідні для створення і реєстрації комерційної структури, куди згодом передавалося державне майно; накази, платіжні доручення, інформація банківських установ про рух грошових коштів, інші документи, підтверджуючі використання засобів державних підприємств як внески в статутний фонд комерційної структури, створюваної керівником державного підприємства; накази керівника державного підприємства, платіжні доручення, інші банківські документи про оплату всіх витрат по створенню і реєстрації комерційних структур із засобів цього підприємства; накази, розпорядження про передачу державного майна комерційній структурі, інвентаризаційні описи, акти приймання-передачі основних засобів з балансу державного підприємства на баланс комерційної структури, будівель, іншого майна; виписки з реєстраційних документів БТІ про перехід права власності від одного власника до іншого, інші документи, на підставі яких проведена перереєстрація власності; накази і платіжні документи про перелік державним підприємством грошових коштів на так званий «розвиток» на адресу комерційної структури; накази керівників державного підприємства про безкоштовну передачу у власність комерційних структур і окремих осіб часток цього підприємства в різних акціонерних товариствах або паїв, акцій, сертифікатів і інших документів, якими оформлений перехід права власності на паї і акції:

заява нового власника, документи АТ або банку про перереєстрацію права власності на паї, акції на нового власника, документи про взаєморозрахунки комерційних структур з державним підприємством за надані будівлі, виробничі приміщення, устаткування, сировину, матеріали, електроенергію і ін. [7, 60].

При розслідуванні злочинів у сфері приватизації може виникнути необхідність у вивченні інших, окрім вищезгаданих, документів, оскільки передбачити їх всі неможливо. Проте, плануючи роботу з документами, слідчому необхідно керуватися запропонованою автором криміналістичною класифікацією документів. Вона полегшує: виявлення слідів злочинної діяльності; встановлення зв'язку між злочинною поведінкою і змістом документів; визначення змін в змісті документів; виявлення ознак підробки документів, сумнівних операцій, відображених в цих документах.

Зокрема, додатково, слід звертати увагу на такі ознаки підробки вищезазначених документів: неузгодженість записів, операцій, системи взаємопов'язаних техніко-економічних показників; невідповідність документів встановленим вимогам; підписання документів не уповноваженими на це особами; не збігається реквізит чи текст в різних екземплярах установчих документів; не обґрунтованим є відкриття розрахункового рахунку господарюючому суб'єкту, що згодом одержав кредит; укладення договорів між позичальником і контрагентом, які не виконуватимуться; явні ознаки матеріальної фальсифікації: підробка підпису, виправлення, дописування, а також ознаки фальсифікацій в електронних документах.

Таким чином, успіх розслідування злочинів, які вчиняються у сфері приватизації державного та комунального майна, на думку автора, багато в чому залежить від уміння слідчого працювати з документами, із його знанням особливостей процесу приватизації, специфіки документального супроводження окремих операцій тощо. Професіоналізм у роботі з документами дозволяє зібрати важливу для розслідування інформацію, порівняти її окремі інформаційні блоки та правильно розібратися в усіх обставинах досліджуваної події.

Література

1. Ларичев В. Д. Злоупотребления в сфере банковского кредитования. Методика их предупреждения. — М.: ЮРИнфор, 1997. — 224 с.
2. Зелеспеккий В. С. Возбуждение уголовного дела. — Х., 1998.
3. Биряков В. В., Коваленко В. В. Криминалистическое исследование документов: Монография. — Луганск: РИО ЛИВД, 1999.
4. Сологуб Н. М. Работа следователя с документами по делам о подстахе. — Ленинград, 1986.
5. Рохлин В. И. Работа следователя с документами при расследовании преступлений в сфере хозяйственной деятельности. — Ленинград, 1987.
6. Быданов О. П., Гуляев В. А., Рохлин В. И. Некоторые вопросы методики расследования преступлений, совершаемых в сфере хозяйственной деятельности на предприятиях государственной собственности. Ч. 3. Организация дальнейшего расследования: Метод. рекомендации. — С.Пб, 1993.
7. Ларьков А. П., Кривецко М. Д., Курапова Э. Д. Расследование новых видов экономических преступлений. — М., 1995.